

Arhe XVII, 33/2020

UDK 1 Deleuze G. : 141.82

1 Guattari F. : 141.82

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2020.33.105-121>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

ĐORĐE HRISTOV¹
Regenzburg, Nemačka

OKRUTNOST, TEROR I CINIZAM

Delez, Gatari i marksizam

Sažetak: Rad prezentuje Delezovu i Gatarijevu univerzalnu istoriju iz *Anti-Edipa* sa ciljem osvrta na centralne momente ovog dela koji se nadovezuju na Marksove teze iz *Grundrisse*. Svrha rada je da pokaže na koji način Delez i Gatari preformulišu klasični marksistički problem ideologije u pitanje konstitucije subjektivnosti. Polazeći od Marksovog manuskripta o pretkapitalističkim formama proizvodnje iz *Grundrisse* prikazujemo tri različita režima koje Delez i Gatari formulišu: primitivizam, despotizam i kapitalizam, sa posebnim fokusom na poslednji i na formu subjektivnosti koju ovaj režim pretpostavlja. Konačno se u radu osvrćemo i na probleme sa kojima se Delezova i Gatarijeva istoriografija suočava.

Ključne reči: Delez i Gatari, Marks, kapitalizam, okrutnost, teror, cinizam, božanska pretpostavka

Među glavnim nitima koje Delez i Gatari prate u svojoj reformulaciji marksizma je ideologija. U *Hiljadu platoa*, drugom delu *Kapitalizma i šizofrenije*, koji se nadovezuje i preobrađuje ideje iz *Anti-Edipa*, autori pišu da „...nema i nikad nije bilo ideologije [prevod autora]“². Ovo je čudan rezultat ako se tvrdi da je ideologija jedna od glavnih tema *Anti-Edipa*. Ali ukoliko se ideologija razume u klasičnom marksističkom ključu nadstrukture, kao sistem ideja i verovanja koji transcendirira same uslove ekonomske proizvodnje, onda je ova izjava za Deleza i Gatarija svakako tačna. U ovom smislu nema ideologije, to jest

¹ E-mail adresa autora: george.hristov@gmail.com

² Gilles Deleuze i Félix Guattari, *Capitalisme e Schizophrénie: Mille Plateaux*, Paris: Les Éditions De Minuit, 1980, str. 10.

sam pojam za autore nosi sa sobom teret dualizma između ekonomske sfere proizvodnje i nadstrukture ideja i vere, kao i razlikovanje prave i lažne svesti – binarizmi koje Delez i Gatari odbacuju.

Uprkos **konačnom** odbacivanju pojma ideologije, sam problem i dalje funkcioniše kao centralna tema *Anti-Edipa*. Polazište koje Delez i Gatari uzimaju jeste ideja da svaki režim proizvodnje sa sobom proizvodi i specifičnu formu subjektivnosti, koja onda povratno služi kao uslov daljnje proizvodnje. Razlika je dakle između pojma ideologije koji pretpostavlja određenu referentnu tačku za ne-ideološki pogled na stvarnost, na primer naučni pristup, kao što je to slučaj bio kod Marksa, i stanovišta koji ovu van-ideološku tačku odbacuje. Delez i Gatari zastupaju poziciju u kojoj nije moguće demarkiranje prave i lažne svesti, kao i ekonomske proizvodne forme uže shvaćeno sa jedne strane i njene nadgradnje, sa druge. Sve forme svesti se iznedruju u istom procesu proizvodnje, koji je ujedno i ekonomskog karaktera. Potporu za ovu ideju autori nalaze kod samog Marksa, u njegovom manuskriptu *Oblici koji prethode kapitalističkoj proizvodnji iz Grundrisse*³ gde se Marks služi opštijim pojmom proizvodnje da ujedno obuhvati i proizvodnju subjektivnosti. Drugim rečima, pojam proizvodnje iz *Grundrisse* pretpostavlja simultanu korespondenciju materijalne proizvodnje i „ideološkog“, ili političkog i religioznog aspekta života, koji onda gradi polazište za Delezov i Gatarijev *Anti-Edip*. U pretkapitalističkim režimima proizvodnje, Marks piše:

čovjek se „ne pojavuje samo kao individuum koji radi, u toj apstrakciji, nego u vlasništvu nad zemljom ima *objektivan način egzistencije* koji je *pretpostavka* njegove delatnosti, i ne pojavljuje se kao njen puki rezultat; nego je isto tako pretpostavka njegove delatnosti kao i njegova koža, njegovi osjetilni organi, koje on, doduše, također reproducira, razvija itd. u životnom procesu, ali koji su sa svoje strane pretpostavka tog procesa.“⁴

³ Karl Marks, *Osnovi kritike političke ekonomije (Ekonomske rukopisi 1857 – 1859), Prvi deo*; u: Karl Marks i Fridrih Engels, *Dela*, XIX tom, Prosveta, 1979, str. 312 – 346.

⁴ Isto, str. 321.

U pretkapitalističkim društvima režim proizvodnje ujedno ima za svoj produkt i ljudsku subjektivnost, koja se pojavljuje kao objektivna forma egzistencije. Još jedna bitna tačka koju ovde Marks izvodi jeste da ova objektivna egzistencija čoveka isto tako funkcioniše kao uslov svake proizvodnje. Ljudski rad proizvodi „višak“ koji u predmodernim društvima zadobija auru neproizvedenog elementa, dakle auru instance koja sama nije proizvod rada. „Zbiljsko *prisvajanje* procesom rada zbiva se pod *pretpostavkama* koje same nisu *proizvod* rada, nego se pokazuju kao njemu prirodne ili *božanske* pretpostavke“⁵. Drugim rečima, proizvod mog rada, ali ujedno i moja subjektivnost, nisu rezultat mog rada, već se pojavljuju kao rezultat više, nadređene instance. Višak rada ne prelazi u profit u svrhu dalje investicije u proizvodnju, već formira transcendentnu, mitološku i religioznu instancu, koja kao božanska pretpostavka sve egzistencije naknadno uslovljava rad⁶.

Delez i Gatari preuzimaju pojam *božanske pretpostavke* iz Marksove analize predmodernih društava kako bi ocrnali konture ne samo pretkapitalističkih formi proizvodnje, već i sam kapitalizam. Drugim rečima, oni se koriste ovim pojmom iz Marksove analize ljudske subjektivnosti u pretkapitalističkim formacijama da shvate proizvodnju subjektivnosti u samom kapitalizmu. Ideja božanske pretpostavke rada, koja se sama ne pojavljuje kao rezultat rada, postaće vodeća nit kroz koju će oni posmatrati istoriju ljudske proizvodnje⁷. Pošto je ovo istorija i proizvodnje same ljudske subjektivnosti, različiti režimi će imati različite pretpostavke kojima se pridaje religiozno-mitološki status neproizvedenog uslova egzistencije. Delez i Gatari razlikuju tri režima proizvodnje života. Na prvom mestu je primitivno društvo u plemenskoj organizaciji, na drugom despotizam, ili režim života koji je organizovan

⁵ Isto, str. 313.

⁶ Iz ovog razloga, Džejson Rid tvrdi da Delez i Gatari ne prate toliko Marksove eksplikacije pojma ideologije (iako sam problem jeste vodeća nit) koliko njegovu teoriju fetišizma, to jest, ideju da svaki režim proizvodnje producira i svoj način *pojavlivanja*. Vidi. Jason Reed, *The Age of Cynicism: Deleuze and Guattari on the Production of Subjectivity in Capitalism*, u: *Deleuze and Politics* (ed. Ian Buchanan, Nicholas Thornburn), Edinburgh University Press, 2008, str. 143.

⁷ Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i shizofrenija: Anti Edip*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990, str. 11.

pod državom, dok se na trećem nalazi kapitalizam. U sva tri režima božanska se pretpostavka pojavljuje u različitim formama: u plemenskoj organizaciji forma jeste *zemlja*, u despotizmu *despot* dok kapitalizam pretpostavlja *kapital*. Konačno, sve tri forme imaju primarnu metodu proizvodnje subjektivnosti. Drugim rečima, kao što se metode i forme rada razlikuju u različitim ekonomskim uslovima, tako isto i ekonomija subjektivnosti pretpostavlja različite, iako ne međusobno isključive metode. Primitivno društvo primenjuje *okrutnost*, despotizam *teror*, dok kapitalizam privatizaciju i *cinizam*.

1. ZEMLJA I OKRUTNOST

Prvi režim proizvodnje koji Delez i Gatari problematizuju jeste primitivizam. Autori razumeju ovaj režim na tragu Marksovog shvatanja „primitivnog komunizma“, gde je imovina kolektivna i nijedna grupa ili pojedinac nemaju isključiv pristup političkoj moći. Marks ovde piše o zemlji kao „velikoj laboratoriji“⁸ plemenske organizacije, o prirodi kao neposrednom objektu rada i uslovu egzistencije. oslanjajući se na ovu ideju, Delez i Gatari opisuju primitivizam kao kontinuitet prirode i društva, prirodne i plemenske organizacije, gde *zemlja* (datost prirode i plemena) figurira kao mitološki uslov proizvodnje. Sama zemlja nije proizvod percepcije, rada i društvene organizacije, već ima status neproizvedenog viška, koji je onda mitološki *kodiran*. Pojam koda za Deleza i Gatarija je koncipiranje Marksove ideje „objektivne egzistencije“, koji onda autori proširuju kroz psihoanalitičko shvatanje želje. Kodiranje je primarna forma represije u pretkapitalističkim društvima, ili proces koji podrazumeva „upisivanje [*l'inscription*]“⁹ predodređenih navika i normi ponašanja u ljudsku želju. Svrha kodiranja je reprodukcija prošlosti, dakle celokupnog društva u formi u kojoj ga njegovi članovi nalaze. Metod kojim se prošlost, dakle sećanje, upisuje u

⁸ Karl Marks, *Osnovi kritike političke ekonomije (Ekonomski rukopisi 1857 – 1859), Prvi deo*; u: Karl Marks i Fridrih Engels, Dela, XIX tom, Prosveta, 1979, str. 313.

⁹ Gilles Deleuze i Félix Guattari, *Capitalisme e Schizophrénie: L'Anti-Œdipe*, Paris: Les Éditions De Minuit, 1973, str. 19.

želju jeste okrutnost, dok bol koju ona nosi igra centralnu ulogu u reprodukciji primitivnog života.

Kolektivna imovina primitivnog društva ne odnosi se isključivo na proizvode prirode, kao što su zemlja, prehrambeni plodovi ili životinje, već i na ljude, čiji su organi kolektivni posed zajednice. Kodiranje želje uvodi predodređenu svrhu u organe, garantujući da njihova funkcija korespondira sa tradicijama i generacijskim sećanjem predaka. Tako na primer, ženina dojka ne pripada njoj kao organizovanom egu, već je u posedu zajednice koja kolektivno, npr. tokom venčanja, markira ovaj organ i time određuje njegovu poziciju u odnosu sa porodicom mladoženje. Pojedinačne porodice žrtvuju organe svojih članova zajednici, razmenjuju ih tokom venčanja, označavaju ih u ceremonijama maturacije, upisuju simbole, gradeći saveze sa drugim porodicama koji se protežu celim plemenom. Tetovaže, nakit, označavanje organa, npr. genitalna mutilacija, različite su metode markiranja kojima se garantuje da potomci iz braka prate generacijske linije predaka. Sam mozak je organ u koji se nasilno upisuje sećanje i tradicija krvnih veza i generacija, jednom rečju, prošlost koja je centralni objekat sve reprodukcije.

Delez i Gatari se ovde nadovezuju na Ničea i njegovo shvatanje nastanka kulture, kao procesa okrutne *mnemotehnike* ili užarivanja sećanja u telo, kojim se ljudska životinja transformiše u socijalno biće.¹⁰ Vezivno tkivo društvenih odnosa koje nastaje ovim procesom jeste vera. Okrutnost i bol koji se njom manifestuje proizvode žrtvu i kroz nju verovanje kao rezultat žrtve. Osakaćivanja, oduzimanje organa koji delaju protivno zajednici, žrtvovanja ljudi i krvavi spektakli bola, nisu puka mera zaplašivanja članova, već sama fabrika društvenih veza. Nasilje nije tabuizirano ili prikriveno, već je javno i nosi sa sobom „festivni“ oblik čija je svrha permanentna reprodukcija sećanja i distribucija viška u formi različitih oralnih dogovora gde same reči (inkantacije, zakletve, obećanja dugova) nose snagu da međusobno vezuju ljude u veri.

¹⁰ Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i shizofrenija: Anti Edip*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990, str. 116.

Iz svega ovoga proizilazi konzervativizam prekapitalističkih društava, njihova primarna tendencija da sebe reprodukuju u skladu sa prošloću, da nastave kontinuitet verovanja i društvenih veza koje verovanje održava. U poređenju sa kapitalizmom, ova društva teže ka određenom asketizmu, ona nisu usmerena ka maksimalizaciji i akumulaciji proizvoda, već naprotiv, kodiraju samu proizvodnju, producenta i proizvod, koji su kao takvi podređeni mitološkom značenju. Nedostatak [*le manque*] je time predodređen, ono što se može želiti, i objekti i organi koji se mogu pojaviti kao smer i objekat želje, predeterminisani su mitološkim sistemom zajednice. Ova mera sprečava da proizvodnja ugrozi organizaciju plemena, da se pojavi višak van okvira mitologizovanog sećanja koji bi se onda okrenuo protiv zajednice. Politika i ekonomija, kao i libidinalna proizvodnja subjektivnosti, za Deleza i Gatarija su u ovoj društvenoj formaciji jedna i ista stvar.

2. DESPOT I TEROR

Ako je verovanje vezivno tkivo društvenih odnosa u primitivnom svetu, država se javlja ujedno kao eksploator vere i forma organizacije koja interveniše u primitivne odnose kada vera kao jedini mehanizam represije postane neodrživ. Delez i Gatari sa jedne strane posmatraju državu u ključu istorijskog reza gde kodovi primitivnog društva bivaju po njihovom rečniku „nadkodirani“¹¹. Primitivna društva se nalaze pod permanentnim strahom od dekodiranja i raspada društvenih mreža, i ovaj strah od gubitka sećanja je takođe vidljiv u mitovima potopa, katastrofa i kraja sveta. Sa ovog stanovišta država se javlja kao mera intervencije, ona postulira opšte vrednosti kao što su zakon, novac i linearno pisanje, koje idu u smeru homogenizacije disparantnih plemenskih sistema kultura i običaja. Država se dakle istorijski nadovezuje na pretpostojeće sisteme porodičnih saveza unutar plemena i etablira se kao **nadređena** instanca koja prisvaja postojeći režim rada.

Metod kojim država prisvaja postojeći rad zajednice jeste teror. Dok okrutnost prvenstveno ima za svoj objekat fizičko telo i organe članova zajednice, koji se „markiraju“ tetovažama, nakitima i

¹¹ Isto, str. 162.

izgovorenim rečima, teror poseduje mnogo širi obim i sposoban je da prenosi represiju van okvira izolovanih saveza porodica sa transcendentne pozicije. Pisanje, umesto praksi okrutnih markiranja tela i glasom izrečenih inkantacija, primarni je medijum terora. Delez i Gatari ovde upotrebljavaju Deridinu tezu o logocentrizmu, to jest vezanosti teksta za autoritativni glas despota¹². Primitivne reči, koje su u samom procesu izgovora nosile performativnu snagu da osnuju veze, te time funkcionisale kao označitelji, bivaju sada prisvojene i organizovane transcendentnim označiteljem. „Pismo zamenjuje glas zahvaljujući tome da mu se podređuje“¹³. U despotizmu, pisanje dovodi reči u podređeni položaj glasu države, postajući na ovaj način medijum zakona.

Despotizam dakle postaje posrednik značenja, sve reči referišu na izvor autoritativnog glasa koji sada ispisuje opšte valute putem kojih se višak rada izvlači. Sam višak, u kojem je primitivna zajednica videla mitološki uslov svoje egzistencije, sada postaje izolovan i zadobija lice u osobi despota. Bol žrtve više nije samo vezivno tkivo društvene zajednice, već postaje i sredstvo anticipacije otpora i osвете za prekršaje. Despot time asimilira okrutnost, primitivna zajednica i dalje interno kodira i organizuje svoje članove, ali ona više nema samostalnu ulogu, već ujedno postaje integrisana u državni sistem vrednosti, kojima se svi organi članova vezuju za telo despota. Transformacija ili odstranjivanje organa koji deluju protiv zajednice nije više u ingerenciji samog plemena, koje time kako Delez i Gatari tvrde, pokušava da održava ravnotežu međusobnih dugova porodica, već postaje prerogativ despota, koji ovim sredstvima vrši osvetu nad prekršajem njegovih reči. Svi strahovi od dezintegracije sećanja pod kojima je primitivna zajednica radila i pokušavala da se održava, postaju centralizovani u liku despota.

Delez i Gatari razvijaju svoje razumevanje države opet na tragu Marksa, iako sa jedne veoma neuobičajene tačke. Marksov pojam „Azijatske despotske formacije“¹⁴ ima **značajnu i kontroverznu** ulogu u

¹² Isto, str. 165.

¹³ Isto.

¹⁴ Karl Marks, *Osnovi kritike političke ekonomije (Ekonomski rukopisi 1857 – 1859)*, Prvi deo; u: Karl Marks i Fridrih Engels, Dela, XIX tom, Prosveta, 1979, str. 312-14.

istoriji marksizma. Za razliku od klasičnih epoha koje se pojavljuju kod Marksa — primitivna, antička, feudalna i moderna kapitalistička — azijski model pretpostavlja državu kao totalizujuću „osobu“¹⁵, kao objekat sve reprodukcije i uslov sve egzistencije. U ovom režimu, gde horizontalna mreža porodičnih veza postaje hijerarhizovana, višak rada ne prelazi u mitološki svet nadređen plemenu, već u hijerarhijski viši stalež, on postaje tribut centralnoj osobi, u svrhu, kako Marks piše, „veličanja jedinstva, djelomično zbiljskog despota, a djelomično imaginarnog plemenskog bića, boga“¹⁶. Ovaj model je kritikovan kako zbog svoje **problematične istorijske faktičnosti**, tako i zbog svog „neistorijskog“ karaktera, to jest statičnosti ove formacije, koja reflektuje Marksov evrocentrizam i tipične predrasude 19. veka o neistoričnosti antičkih civilizacija Istoka.

Delez i Gatari ističu upravo ovu kritičku tačku kako bi razumeli državu uopšte. Po njima, teror poseduje totalizujuću funkciju, celina se stvara i regeneriše putem terora. Pojam „azijskog despotizma“ koji oslikava neistoričnost i statičnost orijentalne države, model koji stoji „po strani“¹⁷ istorije, jeste upravo forma u kojoj se država sama pojavljuje. Država jeste statični model kroz koji se čitava istorija može čitati. „Kao zajedničko obzorje onog što dolazi pre i onog što dolazi posle, ona uslovljava svetsku istoriju samo pod uslovom da bude, ne izvan, već uvek po strani, hladno čudovište koje predstavlja način na koji je istorija u „glavi“, u „mozgu“, *Urstaat*“¹⁸. Razlog za ovo je da uprkos istorijski uslovljenom pojavljivanju države kao **činjenice** primitivnog života, Delez i Gatari pridaju državi „idealno“ značenje, to jest transcendentnu samoreferentnost u skladu sa kojom se država ne može izvesti iz drugih postulata. **Izvor celinske samoreferentnosti je sama država, koja proizvodi ovaj efekat** instalirajući sebe na poziciju iz koje proističe značenje, verovanje i sva egzistencija. Sećanje se sada meri vremenom despota, i sva istorija je istorija države, dok vera više nije neposredni

¹⁵ Isto, str. 314.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i Shizofrenija: Anti Edip*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990, str. 180.

¹⁸ Isto.

efekat koda, već pretpostavlja hijerarhizovani sistem značenja, distancu između reči i efekta, time i interpretaciju, kao i pitanja koja efekat reči traže u transcendentnom označitelju: „šta je On mislio?“, „šta On od mene zahteva?“. Dok je želja u primitivizmu uvek neposredno bila usmerena ka određenim objektima, organima i proizvodima, u despotizmu, ona je pismeno i interpretativno posredovana, to jest svaki objekat se želi u posredstvu želje drugoga, iliti despota¹⁹. Verovanje kao materijal primitivne proizvodnje postaje potpora države, jer na svakom mitološkom horizontu figurira monoteizam despota. Time se horizontalni sistem pred-državne organizacije hijerarhizuje, samo verovanje koje je u primitivizmu bilo usmereno ka reprodukciji zajednice, biva usmereno ka transcendentnoj i izolovanoj poziciji despota. Vreme despota je utoliko vreme knjige, zakonika, linearne historiografije koja prati tempo države, dok vera biva podređena značenju koje proizvodi despot²⁰.

Vera dakle u despotizmu više nije u neposrednom jedinstvu sa ekonomijom i politikom, već biva podređena centralizovanoj političkoj moći. Iako i sam despot veruje, i iako čak nominalno može deliti religiju i jezik sa nižim kastama, način na koji se država izjašnjava i veruje uvek se

¹⁹ U primitivnom svetu značenje ne igra centralnu ulogu, upisivanje želje direktno je usmerava ka određenim objektima i organima. Verovanje je ovde neposredno. Kada osobe moraju da trpe ritualne ceremonije, one ne pitaju koje je značenje ovih radnji, znaju da se to mora činiti, čak i ako ne znaju smisao. Tek sa despotizmom se javlja posredovanje vere interpretacijom, distancom između sada transcendentnog glasa oličenom u pismu i samog subjekta. Vidi: Gilles Deleuze i Félix Guattari, *Capitalisme e Schizophrénie: L'Anti-Œdipe*, Paris: Les Éditions De Minuit, 1973, str. 223.

²⁰ Delez i Gatari navode da pojavljivanje despotizma nije isključivo ograničeno na istorijski faktičku formaciju prvih država (iako ovo se podrazumeva), dakle na prve prelaze iz plemenske u državnu organizaciju, već isto tako obuhvata svaku instancu centralizacije moći, dakle „rođenje imperije“ uopšte (isto, str. 228-29). Tako se može uzeti za primer rimska imperija, koja iako se nadovezuje na republičku državu koja joj prethodi, vrši centralizaciju republičke političke moći iz njene fragmentacije u postojeće saveze rimskih klanova, izopštava jedan klan iznad drugih, homogenizuje disparantne italijanske (i šire) kulture vremena, uspostavljaajući jedinstveni jezik, monetarnu politiku, itd. Slično nešto se može reći o helenističkim hegemonima ili isto tako o hrišćanstvu, koje vrši nadkodiranje različitih paganskih kodova na duhovnom nivou. U ovom smislu država figurira kao idealna i samoreferentna instanca koja se aktualizuje u različitim istorijskim kontekstima.

razlikuje od jezika i religija njenih podanika. Despot figurira kao božanska instanca i njegov odnos sa bogovima je uvek drugačiji nego odnos ostatka stanovništva. Utoliko što despot prisvaja mere okrutnosti, podvodi ih pod linearni glas terora, i koristi se proizvodnim postrojenjem primitivnog života da sebi prida božanski i samoreferentni okvir egzistencije, on je ujedno i prvi licemer²¹ istorije.

3. KAPITAL I CINIZAM

Ideja azijske despotske formacije kao opšti model države kroz koji Delez i Gatari čitaju istoriju ujedno postaje sočivo kroz koje autori pokušavaju da razumeju kapitalizam. Cinizam ili razmak između verovanja i državne moći, koji despotizam uvodi na istorijsku scenu, postaje osnov na kojem se kapitalistički sistem razvija.

U prvom redu, u suprotnosti sa azijskim despotizmom, koji u celini figurira kao piramida političke moći, kao sistem potpuno utopljen u političku volju despota, kapitalizam je prvenstveno ekonomski režim. U primarno ekonomskoj formaciji moći, kodiranje koje je bila osnova primitivnog i despotskog društva nema više istu ulogu. Kapitalizam funkcioniše upravo putem sprega koje su bile izvor terora u pretkapitalističkim društvima: dezintegracija sećanja, gubitak značenja i kolaps običaja i tradicije.

Kapitalizam nema ove strahove, jer ne upražnjava niti primitivnu okrutnost, niti teror da upisuje i održava kodove. Ovaj režim funkcioniše sa stanovišta onoga što Delez i Gatari nazivaju „aksiomima“.²² Za razliku od kodova, koji sa sobom nose određeni sadržaj (npr. mitos klana, rituale plemena, religiozni status despota) aksiomi su apstrakcije ispražnjene od značenja čija je svrha organizacija i distribucija vrednosti. Kapitalizam pretpostavlja jedno opšte dekodiranje predmodernog sveta. Ovde se autori opet služe Marksovim manuskriptom o pretkapitalističkim ekonomskim formacijama, konkretno idejom da se uslovi kapitalizma

²¹ Gilles Deleuze i Félix Guattari, *Capitalisme e Schizofrenie: L'Anti-Edipe*, Paris: Les Éditions De Minuit, 1973, str. 258.

²² Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i Shizofrenija: Anti Edip*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990, str. 205.

pojavljuju tek kada radnik i novac postanu oslobođeni predmodernih kodova. Tek kada se radnik više ne pojavljuje u „objektivnoj formi egzistencije“, dakle kao član plemena, klana, naroda, kao određeni „neko“ sa kodiranim zanatom i ulogom, već kao apstrakcija „radne individue“, i kada novac prestane da bude podređen kodovima države i sistemima izvlačenja tributa, onda se stvara mogućnost da se ovi tokovi percipiraju kao apstraktne vrednosti, **kao apstraktni tokovi gole radne snage i golog novca**, koje je moguće dovesti u odnose koji nisu predeterminisani verom.

„U samom središtu *Kapitala*, Marks pokazuje susret dvaju „glavnih“ elemenata: s jedne strane, deterritorijalizovanog radnika, koji je postao slobodni i goli radnik koji mora da prodaje svoju radnu snagu, s druge strane, dekodiranog novca, koji se pretvorio u kapital i koje je sposoban da ga kupi“²³.

Moderni sistem proizvodnje pretpostavlja aksiome kao apstraktne instance regulacije kapitalizma, ispražnjene od mehanizama koji su upisivali kodove u ljudsku želju. Kapitalizam je prvi društveni sistem u istoriji u kojem vladaju apstrakcije i gde su društveni odnosi primarno organizovani aksiomatskim normama. Da li u uže gledano ekonomskoj sferi (npr. zakoni o radu ili taksaciji), ili opštije u političkom sistemu (Ova republika je zasnovana na volji naroda i vladavini prava...), kapitalizam kontinuirano dodaje aksiome, određujući ekonomske i političke pozicije ugovora preko kojih ljudski odnosi teku.

Istovremeno, time što društveno polje podređuje apstrakcijama, kapitalizam gradi paralelu sa azijatskim despotizmom. Gde je u despotizmu opšta politička volja, personifikovana u liku despota, podredila ceo društveni sistem, uključujući ekonomiju, političko-religioznim kodovima, kapitalizam čini isto na strani ekonomije, podvodeći celokupni sistem proizvodnje, uključujući subjektivnost, **sistemu aksioma**. Objekat proizvodnje nije višak rada koji se pojavljuje mitologizovan u petrificiranoj formi koda, već sam višak kao takav u formi kapitala. Drugim rečima, gde je višak u pretkapitalističkim društvima uvek bio preusmeren u neekonomske forme kontrole, kako ne

²³ Isto, str. 183.

bi poremetio proces proizvodnje zajednice kao takve, u kapitalizmu višak jeste sam cilj proizvodnje, dok zajednica postaje mašina upregnuta u ovu srvhu. Režimi proizvodnje koji se nalaze između starog despotizma i kapitalizma, npr. antički ili feudalni, održavaju razliku između rada neophodnog za sopstvenu egzistenciju i rada koji ide zajednici ili gospodaru. Sa druge strane, azijski despotizam i kapitalizam uspostavljaju režim rada gde sva egzistencija proizilazi iz opšte volje, da li političke volje despota ili njene ekonomizirane forme u kapitalu. Forma subjektivnosti koju kapitalizam proizvodi i pretpostavlja prati ovaj paralelizam.

Pozicija apstraktne individue kao pravne osobe u kapitalizmu u prvoj instanci nasleđuje poziciju despota i subjekta, ona je proizvod nuklearizovane porodice, izopštene iz porodično-klanskih veza. Individua se pojavljuje apstraktna, oslobođena kodova i mitoloških instanci identifikacije i kao apstraktna osoba živi primarno kao jedna funkcija kapitala. „Ono što funkcioniše kao objektivni i javni element – Zemlja, Despot – sada je preuzeto, ali kao izraz jedne subjektivne i privatne reteritorijalizacije“²⁴. Apstrakcija osobe, kako Fredrik Džejmson piše, istorijski gledano, „osiromašena“²⁵ je jer nije determinisana predodređenim kodovima. Dok je u predmodernim režimima individua već nosila sa sobom mitologizovani sadržaj koda kao normu i naviku života, moderni subjekt je podređen dualizmu zakonskog/nezakonskog ne u bilo kojem mitološkom ruhu (npr. porodica prenosi detetu mitos klana, određujući njegovu poziciju unutar plemena), već u „čistoj“, apstraktnoj formi zakona kao takvog (ceo mogući spektar društvenih uloga na razini dualizma zakonskog/nezakonskog se „aplicira“ na porodicu).

Iz ovog razloga je moderni subjekt mobilniji od predmodernih individua, koje su svoj život vodile unutar predodređenog koda. Sa stanovišta sistema aksioma, moderna individua je sposobna da prisvaja i odbacuje kodove, menja društvene uloge i pozicije, jer nedostatak nije sadržinski kodiran kao u predmodernim zajednicama. Dok su one pokušavale da reprodukuju iste potrebe u skladu sa principima zajednice,

²⁴ Isto, str. 248.

²⁵ Fredric Jameson, „Marxism and dualism in Deleuze“, *The South Atlantic Quarterly* Vol. 96, Iss. 3, 1997, str. 398.

kapitalizam ima za cilj i proizvodnju novih potreba. Kapitalizam je time revolucionaran sistem, jer objekat reprodukcije nije mitologizovani višak u formi zajednice, već višak vrednosti kao takav čije je odredište privatni svet apstraktne osobe. Ali pošto je osoba čista apstrakcija kapitala, „osiromašena“ i otvorena ka različitim kodovima, kapitalizam tendira arhaizmu, to jest prošlosti, kako bi nadoknadio svoj strukturalni manjak. Kodovi, dakle verovanje predmodernog sveta i dalje imaju savremenu ulogu u kapitalističkom društvu. Ova uloga je vidljiva ne samo u komodifikaciji raznih verovanja i običaja predmodernosti, u konstantnoj razmeni kodova, mišljenja, pogleda na svet, već i u samoj političkoj biti kapitalizma.

Kapitalizam asimilira elemente predmodernih svetova, na **prvom mestu saveze primitivnog sveta**, koji sada ne teku preko osoba samih, čiji se organi upisuju u procesu, već kroz novac, oko kojeg se ugovori grade. Isto tako kapitalizam asimilira despotsku državu, integrišući je kao centralni regulativni organ novih kapitalističkih saveza. Ali država u kapitalizmu više nije transcendentna društvenom polju kao u despotizmu, već imanentna kao pozicija apstraktne političke moći oko koje se kapitalistički savezi grade i koja figurira kao objekat društvenih konflikta. Istovremeno, država sebe nadovezuje na predmoderne kodove, npr. u nacionalizmima, etnicizmu, time pridajući sebi fiktivno jedinstvo „naroda“ kao kolektivnog subjekta. Ovime je kapitalizam razapet između dva pola, revolucionarnog kretanja samog kapitala i prošlosti kao rezervoara kodova kojima se društvena mašina sadržinski regeneriše.

Kapitalizam se dakle i dalje služi verovanjem, iako to čini „ne verujući u njega“²⁶. Cinizam, koji je despot izrodio, dobija novu dimenziju u kapitalizmu. Dok je despot i sam verovao u sebe kao centar političke organizacije života, apstrakcije nemaju ovu potrebu, omogućavajući time diverzne privatizovane forme vere koje imitiraju predmoderna kodiranja. Značenje više nije proizvod centralizovane moći koja putem verovanja vezuje organe zajednice za sebe, već je proizvod same individue kao organizovanog ega, čiji su organi sada njen privatni posed. Svaka osoba ima za svoj zadatak da proizvede sopstveni smisao,

²⁶ Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i Shizofrenija: Anti Edip*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990, str. 248.

posao koji je ranije bio u rukama despota. Iz ovog razloga, Delez i Gatari pišu, citirajući Ničea, kapitalizam liči na kolaž „svega u šta se verovalo“²⁷. „Ovo više nije doba okrutnosti ili doba terora, već doba cinizma, koji je praćen čudnom pobožnošću“ [prevod autora]²⁸. Pobožnost označava idealizam vrednosti, to jest bilo koju sadržinu kodova koji dopunjuju reprodukciju kapitala: principi slobode i jednakosti, individualizam, volja naroda, kulturni ili etnički ponos, humanistički ideali. Pisanje i dalje ovde igra ulogu narativa, ali niti bol niti teror nemaju više javnu ulogu građenja i održavanja veza podređenim državi, već su privatizovani u formi anksioznog traženja arhaičnog značenja. Samo pisanje i sećanje time igraju jednu ulogu arhaizma, dok je njihova istinska funkcija svedena na beleženje i memorisanje aksiomatskih tokova kapitala. Time je „pobožnost“ u kapitalizmu neodvojiva od „strukturalnog“ cinizma gde sve forme kodiranja nemaju više nezavisnu ulogu u formiranju verovanja, već služe kao sadržina maksimizacije kapitala. Istinska pobožnost je time prema kapitalu, jer sve vrednosti koje mogu služiti kao osovina proizvodnje i života su „nadkodirane“ vrednošću kao kapital, instanci koja je primarni objekat lojalnosti. Na isti način na koji je stari despot sebe pozicionirao kao uslov svih drugih vrednosti, isto čini kapital, zasnovan na privatizovanoj formi subjektivnosti (na individualnom i kolektivnom nivou) čiji se razvoj i ekspanzija uzimaju kao objekat reprodukcije.

Verovanje izvan kapitala

Istorija koju Delez i Gatari pišu jeste istorija represije, procesija različitih režima i načina na koji oni uslovljavaju i proizvode ljudsku životinju kao društveno biće. U ovoj ideji se naziru uticaji Rusoa, istorija pada i sve dubljeg tonjenja. Istovremeno, nit dekadencije koja se provlači kroz Delezovu i Gatarijevu istoriografiju ima i ironični smisao, jer ona prati dekadenciju društvenih formi kao represivnih mehanizama, time naznačujući i potencijale za slobodu. Ali istorija neslobode koju autori

²⁷ Isto, str. 20.

²⁸ Gilles Deleuze i Félix Guattari, *Capitalisme e Schizophrénie: L'Anti-Œdipe*, Paris: Les Éditions De Minuit, 1973, str. 267.

pišu i koja markira padove različitih režima proizvodnje isto tako ocrta kako upravo slabosti i strahovi jednog sistema postaju osnova na kojoj se grade novi sistemi represije. Ova činjenica je vidljiva upravo u kapitalizmu, koji kao istorijski sistem, utoliko što je sam revolucionaran i živi upravo od onoga što je predmodernim društvima bila anatema – permanentna revolucija proizvodnih odnosa, isto tako konstantno oživljava prošlost kako bi nadopunio osiromašenu strukturu moderne subjektivnosti. Svaki revolucionarni momenat već je anticipiran i može se aksiomatizovati kao što se svaka vera ili nada mogu komodifikovati. Sa druge strane, arhaizam koji služi kao potpora kapitalizmu permanentno **proizvodi** kodove, i ma koliko služio kao potpora kapitalističkoj državi, isto tako joj i preti. Ovo je naročito slučaj u emancipatorskim pokretima koji se hrane arhaizmima i koji u pokušaju **da formulišu novo „autentično“ verovanje se uvek nalaze u opasnosti da završe u fanatizmu.** U ovom prostoru, između cinične prirode aksioma sa jedne strane i opasnosti koje sa sobom nosi reformulacija ljudskih odnosa van okvira kapitala, završava se *Anti-Edip*. Drugi deo *Kapitalizma i šizofrenije, Hiljadu platoa*, značajno će preraditi centralne teze *Anti-Edipa*, kao i istorije koja je u ovom delu predstavljena. Isto tako će drugo delo proširiti analize emancipatorskih mogućnosti u kapitalizmu, koje ipak neće tražiti izlaz u organizovanom revolucionarnom pokretu kao u *Anti-Edipu*, već će sve više tendirati ka formi etičkog, individualnog i kolektivnog „rada na sebi“. S obzirom da autori probleme savremenog društva ne lociraju samo u **spoljašnjim** objektivnim procesima (fabrike, banke, korporacije, država kao institucija), već upravo u problemu „ideologije“ i konstitucije moderne subjektivnosti, jasno je da svaka objektivna promena isto tako pretpostavlja transformaciju ove subjektivnosti. **Ali ovo nije bez svojih opasnosti, jer emancipacija ne podrazumeva puko napuštanje ideoloških „lanaca“ lažne svesti.** Centralno pitanje *Anti-Edipa* — fašizam — **nije rešivo sa stanovišta pretpostavke da su mase bile zavedene i vođene „lažnom svešču“** već se po autorima mora razumeti upravo kao pitanje želje, naime zašto su mase *želele* fašizam. Po njima, ideološki aspekt kapitalizma ne sastoji se u mistifikaciji ili prevari, već u posebnoj formi strukturisanja želje koji poseduje istorijske pretpostavke, kao i preteče u primitivnim i despotskim

organizacijama života. Iako je moderni subjekt predodređen ka transformacijama unutar kapitalizma, to je moguće samo ukoliko **njegova** privatizovana aksiomska struktura po formuli zakonodavac i subjekt ostaje netaknuta. Tek u ovoj aksiomatizaciji ljudske duše se može postaviti pitanje slobode, ili jedne druge forme slobode koja neće biti cinično vezana za apstrakcije kapitala. Napuštanje ovog koordinatnog sistema, po Delezu i Gatariju, iako uslov slobode, isto tako može da odvede u još dublju neslobodu, gde pokušaj formulisanja novih načina verovanja i time novih formi ljudskih odnosa, nije samo u opasnosti da poklekne ciničnoj aksiomatizaciji svih novuma, već da završi u fanatizmu, arhaičnoj imitaciji verovanja na političkom planu, odakle različite forme fašizma izrastaju.

Činjenica da će Delez i Gatari u *Hiljadu platoa* premestiti težište problema sa društvenog problema revolucionarnog pokreta ka heterogenijim formama emancipacije, oslikava posledice njihove historiografije u *Anti-Edipu*, koja utoliko što celokupnu istoriju sagledava pod znakom represije, neophodno pretpostavlja i izuzetne korake i transformacije na društvenom planu koji bi bili nužni da se napusti istorija kakvu je poznajemo.

LITERATURA

- Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i Shizofrenija: Anti Edip*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovićam 1990.
- Gilles Deleuze i Félix Guattari, *Capitalisme e Schizophrénie: L'Anti-Cédipe*, Paris: Les Éditions De Minuit 1973.
- Gilles Deleuze i Félix Guattari, *Capitalisme e Schizophrénie: Mille Plateaux*, Paris: Les Éditions De Minuit 1980.
- Karl Marks, *Osnovi kritike političke ekonomije (Ekonomski rukopisi 1857 – 1859), Prvi deo*; u: Karl Marks i Fridrih Engels, Dela, XIX tom, Beograd: Prosveta 1979.
- Jason Reed, *The Age of Cynicism: Deleuze and Guattari on the Production of Subjectivity in Capitalism*, u: *Deleuze and Politics* (ed. Ian Buchanan, Nicholas Thornburn), Edinburgh University Press 2008.
- Fredric Jameson, „Marxism and dualism in Deleuze“, *The South Atlantic Quarterly* Vol. 96, Iss. 3, 1997, str. 393 – 417.

ĐORĐE HRISTOV
Regensburg, Germany

CRUELTY, TERROR AND CINICISM.
Deleuze, Gattari and Marxism

Abstract: This article presents Deleuze and Guattari's universal history from *Anti-Oedipus*, with the aim of discussing central points from the work that follow Marx' thesis from *Grundrisse*. The aim of the article is to show the way in which Deleuze and Guattari reformulate the classical Marxist problem of ideology into a question of constitution of subjectivity. Beginning with Marx' manuscript on precapitalist forms of production from *Grundrisse*, I describe three regimes that Deleuze and Guattari formulate: primitivism, despotism and capitalism, with special focus on the last one, and the form of subjectivity this regime presupposes. Finally, I also address some of the problems of their historiography.

Keywords: Deleuze and Guattari, Marx, capitalism, cruelty, terror, cynicism, divine presupposition

Primljeno: 29.2.2020.

Prihvaćeno: 6.5.2020.